

УДК 327.7:351.858

Ходоровська Є. А.

**ЗОНА, ВІЛЬНА ВІД ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ НА
БЛИЗЬКОМУ СХОДІ:
ГОЛОВНІ АКТОРИ
ТА ПРОБЛЕМИ СТВОРЕННЯ**

У статті надається оцінка можливості впровадження зони, вільної від ядерної зброї на Близькому Сході. Стаття присвячена ролі основних регіональних акторів у створенні зони, вільної від ядерної зброї, можливим сценаріям забезпечення безпекової архітектури у регіоні та впливу міжнародного чинника на проблему. Окрема увага приділена позиціям основних регіональних лідерів – Ізраїлю та Ірану, ядерні амбіції яких залишаються основним викликом Договору про нерозповсюдження ядерної зброї та міжнародного режиму нерозповсюдження загалом.

Ключові слова: зона, вільна від ядерної зброї, Близький Схід, Ізраїль, Іран, нерозповсюдження

Постановка проблеми. Одним із пріоритетів світового порядку вже не одне десятиліття є впровадження якщо не миру в ідеалістичному розумінні, то хоча б спокою та відносної міжнародної безпеки на Близькому Сході. І якщо багато з нині існуючих міжнародних проблем досі не мають чітких шляхів врегулювання, то принаймні одне з рішень стабілізації безпекової турбулентності на Близькому Сході є та дарує певні надії – зона, вільна від зброї масового ураження, зокрема ядерної зброї. Однак, чи готові ключові гравці регіону піти на поступки задля загального спокою – питання відкрите та, як може здаватися, не вирішальне.

З точки зору міжнародної безпеки, боротьба за лідерство на Близькому Сході є головним дестабілізуючим фактором регіону. Окрім цього, переважна більшість

членів Ліги арабських держав, а також Ісламська Республіка Іран десятиліттями войовничо налаштовані проти існування держави Ізраїль. У свою чергу сам Ізраїль неодноразово натякав на існування власної ядерної бомби та не менше за своїх найближчих сусідів претендує називатися регіональним лідером попри існуючу зовнішню опозицію. Усі ці фактори вкотре доводять актуальність необхідності пошуку рішення стабілізації безпекової ситуації в регіоні. І хоча частина запропонованих вже неодноразово рішень теоретично є інструментом врегулювання конфліктів на Близькому Сході, на практиці лише певні аспекти цих рішень відповідають вимогам та інтересам впливових регіональних держав, зокрема Ірану та Ізраїлю.

Метою статті є оцінка можливості впровадження зони, вільної від ядерної зброї (далі ЗВЯЗ) на Близькому Сході.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Аналізу іранської ядерної програми як виклику режиму нерозповсюдження на Близькому Сході та впливу активних міжнародних акторів на неї присвячені роботи українських дослідників Поліни Сіновець [6; 13], Олександра Чебана [2; 3], Валерії Гергієвої [13]. Західні дослідники, зокрема Томіши Біно [4; 5], Тітті Ерасто, Патрісія Льюїс [10] оцінюють можливість впровадження ЗВЯЗ у регіоні в рамках Договору про нерозповсюдження ядерної зброї та пропонують можливі сценарії вирішення проблеми, акцентуючи увагу на необхідності діалогу між країнами в регіоні. Окрім цього з ціллю аналізу обсягів озброєнь під час написання статті було розглянуто статистичні матеріали, зібрані американськими дослідниками Меттом Кордою та Гансем Крістенсоном для Стокгольмського міжнародного інституту дослідження миру (SIPRI) та Федерації американських вчених (FAS) з відкритих джерел [9].

Виклад основного матеріалу. Коли виникає дискусія щодо необхідності впровадження ЗВЯЗ на Близькому Сході, важливо розуміти специфіку регіону та взаємодії держав в його межах. В цій статті країнами Близького Сходу є 21 країна-член Ліги арабських держав, Іран та Ізраїль. Саме ці держави увійшли у визначення регіону МАГАТЕ та в робочий варіант фінального документу конференції з перегляду ДНЯЗ у 2015 році.

Хоча переважна більшість держав Близького Сходу є такими, що варті аналізу, у цій статті вказані ті, що створюють необхідність впровадження ЗВЯЗ. Ці держави є чинниками не лише регіональної стурбованості, а і міжнародної, та вбачають сенс у створенні власних методів стримання задля балансу сил чи, в певних випадках, статусу домінантного гравця в регіоні.

Так, одразу згадується Ізраїль. Як вважає абсолютна більшість держав регіону, саме ця країна становить основну загрозу безпеці на Близькому Сході. Хоча Ізраїль є суверенною державою, визнаною статуту ООН, арабські країни та Іран не визнають її існування і вважають нелегітимним.

Однак, коли мова йде про ЗВЯЗ, це є не єдиним проблемним фактором. Фактично не існує підстав задля перемовин з Ізраїлем у межах ДНЯЗ, бо з 2000 року Ізраїль залишається єдиною країною, яка не є підписантом ДНЯЗ на Близькому Сході. Хоча офіційні заяви Єрусалиму ніколи не заявляли прозоро про володіння Ізраїлем ядерної зброї, політику ядерного стримування країна виправдовує почуттям безпеки в регіоні, де панує насильство.

Іран, який ладний заплатити будь-яку ціну задля отримання статусу лідера в регіоні, на сьогодні є державою не лише з ядерними амбіціями, а і розвинутою ядерною програмою, що здатна привести до отримання Тегераном ядерної бомби. Якщо раніше можливості Тегерану створити ядерну бомбу оцінювалися в один рік, то на сьогодні період скоротився до кількох місяців або навіть менше. Більш того, Іран

вже має балістичні ракети середньої дальності, радіус яких дозволить вцілити у територію Ізраїлю чи навіть Східної Європи. Окрім цього, Тегеран все ближче до створення міжконтинентальних балістичних ракет.

Зазначені фактори роблять Тегеран основним регіональним провокатором, а також загрозою для міжнародних лідерів, що мають свої інтереси у регіоні, зокрема США. На сьогодні Вашингтон досі не відновив перемовини з Тегераном щодо Спільного всеосяжного плану дій. Донедавна було важко оцінити, чи буде вектор уваги адміністрації Президента Байдена направлений на Іран найближчим часом.

Однак, як зазначають офіційні джерела, навесні 2023 року адміністрація Байдена не раз обговорювали зі своїми колегами з ЄС та Ізраїлю можливість ініціації тимчасової угоди з Іраном, яка б призвела до часткового пом'якшення санкцій в обмін на заморожування Тегераном частини своєї ядерної програми. Така ініціатива отримала назву "freeze-for-freeze approach"[11]. Однак попри те, що офіційному Тегерану відомо про наміри Вашингтону, Іран не готовий йти на жодні поступки, що будуть містити умови, менші за ті, що були запропоновані в СВПД.

Відсутність зрушень у відносинах США та Ірану дозволяє відвернути увагу від іранської ядерної програми, яка, за оцінками, не планує зупинитися. Сьогодні усі наміри Тегерану ведуть до того, щоб зробити ядерну програму власною екзистенційною ідеєю. Однак, на відміну від КНДР, Іран навряд чи зможе вічно залишатися в економічній ізоляції, принесеною санкціями [1].

Сьогодні проблема нерозповсюдження ядерної зброї на Близькому Сході є досі не вирішеною. Ізраїль та інші регіональні держави мають принципово різне сприйняття регіонального ядерного порядку. Ще порівняно нещодавно можна було говорити про те, що позиція інших

держав у регіоні є синонімічною – усі вони виступали за запровадження ЗВЯЗ задля ліквідації загрози зі сторони Єрусалиму. Однак, зі стрімким зростанням лідерських амбіцій Ірану за останні роки, постає питання, наскільки Тегеран готовий сьогодні відмовитися від розвитку власної ядерної програми.

Одним з ключових чинників, який заважає створенню ЗВЯЗ на Близькому Сході, є відсутність якщо не тісної, то хоча б мінімальної кооперації між більшістю регіональних гравців. Таким чином, можливо, було б легше налагодити зв'язки комунікації щодо запровадження ЗВЯЗ, якби між країнами регіону була регулярна встановлена взаємодія та обмін інформацією щодо питань, що становлять взаємний інтерес. Наприклад, діалог про мирне ядерне використання. Тим не менш, зростає усвідомлення того, що конфлікт у регіоні може спричинити використання ядерної зброї залишається важливим фактором продовження діяльності робочих груп щодо створення зони, вільної від ядерної зброї (ЗВЯЗ) на регіональному та міжнародному рівнях.

Важливу роль у формуванні проблеми має міжнародний чинник. Близькосхідні країни акцентують, що з розвитком проблеми щодо врегулювання безпекової ситуації у регіоні чітко прослідковується подвійність стандартів основних міжнародних акторів. Зокрема, вагома частина претензій направлена в сторону Вашингтону, який з моменту появи держави Ізраїль активно підтримує її зовнішню політику.

Як зазначає Тітті Ерасто [7], старший науковий спеціаліст Стокгольмського інституту дослідження проблем миру, нині існує два можливих сценарії вирішення проблеми.

Перша пропозиція полягає в тому, щоб почати процес впровадження ЗВЯЗ без Ізраїля як основної перешкоди на шляху. Такий варіант не раз висували усі інші учасники «Резолюції щодо Близького

Сходу», та історія ядерних відносин між державами має прецедент, коли така тактика спрацювала. Таким прикладом є Договір Тлателолько – офіційний договір про заборону ядерної зброї в Латинській Америці та Карибському басейні. Тоді у Бразилії та Аргентині під тиском міжнародної спільноти фактично не залишалося іншого вибору, окрім як долучитися до договору. Таким чином, експертна думка плекає надію в тому, що почавши процес без Ізраїля, держава-бунтар Близького Сходу згодом буде вимушена погодитися з висунутими їй умовами. Однак, сьогодні, коли окрім Єрусалиму, бунтарські настрої світові показує Тегеран, виникає питання, чи процес можливо почати лише без Ізраїля. Саме тому цей сценарій розвитку на сьогодні залишається малоімовірним.

Друга пропозиція є більш ймовірною в межах порядку денного. Вона полягає в тому, щоб поставити питання контролю над озброєнням і роззброєнням у ширший контекст регіональної безпеки. Основною метою цього сценарію є почати діалог з урахуванням усіх тонкощів регіональної безпекової архітектури, який і призведе на певному етапі до питань роззброєння у регіоні.

Однак такий варіант передбачає неминуче зіткнення з іншими сталими проблемами регіону, як от Палестинське питання, про яке скоріш за все відмовиться говорити Ізраїль. Також, безперечно, такий сценарій дій передбачає визнання Ізраїля іншими країнами регіону, що суперечитиме їхній принциповій позиції цього не робити за жодних обставин.

Висновки. Зона, вільна від ядерної зброї на Близькому Сході, може забезпечити безпеку країнам регіону, що допоможе підвищити стабільність та сприятиме розвитку економічному та соціальному прогресу. Крім того, створення ЗВЯЗ може сприяти розвитку міжнародної співпраці та довіри між державами регіону та всього світу.

Проте, для досягнення успіху в цьому напрямку потрібна співпраця всіх зацікавлених сторін, зокрема Ізраїля та арабських держав, що на сьогодні залишається маловірогідним. Жодна зі сторін не готова йти на поступки, а приклад Ірану лише доводить погіршення справ у регіоні. Виникає почуття, що сьогодні основні актори роблять більше кроків на зустріч розвитку ядерних потенціалів, аніж до роззброєння та забезпечення безпеки.

Створення ЗВЯЗ на Близькому Сході, має свої основні проблеми, які ускладнюють процес її створення. Так, регіон Близького Сходу характеризується високим рівнем політичної нестабільності. Це ускладнює проведення міжнародних переговорів між країнами регіону. Окрім цього, у регіоні є активні гравці, ІПІ та Ізраїль, які мають ядерну зброю або мають можливість її розробки. Це може ускладнити проведення діалогу та досягнення консенсусу щодо створення ЗВЯЗ.

Ядерні програми Ірану та Ізраїля, а також ядерні амбіції інших гравців у регіоні, залишаються основним викликом ДНЯЗ та міжнародному режиму нерозповсюдження. Доволі важко оцінити, коли саме впровадження ЗВЯЗ у регіоні стане можливим, однак необхідно робити впевнені кроки назустріч налагодженню безпекової архітектури на Близькому Сході. Так, потрібно розробити ефективну систему контролю та нагляду, що вимагає значних зусиль та ресурсів. Важливо розуміти, що проблема вже давно вийшла за межі регіональної, і безпека на Близькому Сході залишатиметься фокусом для усієї міжнародної спільноти.

Список літератури:

1. Левінсон Д. Іранська ядерна угода: від кризи до нових перспектив. Аналітичний центр Adastra: веб-сайт. URL: <https://adastra.org.ua/blog/iranska-yaderna-ugoda-vid-krizi-do-novih-perspektiv>. (дата звернення: 24.04.2023)
2. Чебан О. Іранська ядерна програма як виклик режиму ядерного нерозповсюдження на Близькому Сході. *Вісник Одеського економічного ун-ту*. 2012. № 2(154). С. 84–93.
3. Чебан О. Я. Стратегічна культура як фактор впливу на ядерну політику Ірану. *Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. Соціологія і політичні науки*. 2014. № 1(20). С. 124–131.
4. Bino T. A Middle Eastern WMD-Free Zone: Are We Any Closer Now? Arms Control Association: веб-сайт. URL: <https://www.armscontrol.org/act/2020-09/features/middle-eastern-wmd-free-zone-we-any-closer-now#bio>. (дата звернення: 24.04.2023)
5. Bino T. The Middle Eastern WMD-Free Zone and the NPT. Arms Control Association: веб-сайт. URL: <https://www.armscontrol.org/act/2022-07/features/middle-eastern-wmd-free-zone-npt>. (дата звернення: 24.04.2023)
6. Budjeryn M., Sinovets P. Denuclearization Again? Lessons From Ukraine's Decision To Disarm. Texas National Security Review: веб-сайт. URL: <https://warontherocks.com/2018/04/denuclearization-again-lessons-from-ukraines-decision-to-disarm/>. (дата звернення: 24.04.2023)
7. Erästö T. The Lack of Disarmament in the Middle East: A Thorn in the Side of the NPT. *SIPRI*. 2019. № 2019/1. 29 p.
8. Goldschmidt P. A Realistic Approach Toward a Middle East Free of WMD. Carnegie Endowment for International Peace: веб-сайт. URL: <https://carnegieendowment.org/2016/07/07/realistic-approach-toward-middle-east-free-of-wmd-pub-64039>. (дата звернення: 24.04.2023)
9. Kristensen H., M. Korda, E. Reynolds. Status of World Nuclear Forces Federation of American Scientists: веб-сайт.

URL: <https://fas.org/issues/nuclear-weapons/status-world-nuclear-forces/>.
(дата звернення: 24.04.2023)

10. Lewis P., W. Potter. The Long Journey Toward A WMD-Free Middle East. Arms Control Association: веб-сайт.
URL: <https://www.armscontrol.org/act/2011-08/long-journey-toward-wmd-free-middle-east>. (дата звернення: 24.04.2023)
11. Ravid B. Scoop: U.S. discussing freeze-for-freeze approach to Iran nuclear program. Axios: веб-сайт.
URL: https://www.axios.com/2023/04/03/iran-biden-proposal-freeze-nuclear-activity-deal?utm_source=AM+Nukes+Roundup&utm_campaign=0a4a8cb428.
(дата звернення: 24.04.2023)
12. Sinovets P., V. Gergiieva. The EU And The Iranian Nuclear Programme: Is Venus Weaker Than Mars? UA: Ukraine Analytica. 2019. № 4. P. 14–20.

Khodorovska Y. A. – Student of the Faculty of International Relations, Political Science, and Sociology of the Odesa I. I. Mechnikov national university

A NUCLEAR-WEAPON-FREE ZONE IN THE MIDDLE EAST: MAIN ACTORS AND CHALLENGES OF IMPLEMENTATION

The article evaluates the feasibility of implementing a nuclear-weapon-free zone in the Middle East. The article is devoted to the role of the principal regional actors in creating a nuclear-weapon-free zone, conceivable scenarios for sustaining security architecture in the region, and the impact of the international factor on the problem. Precise attention is paid to the positions of the prominent regional leaders - Israel and Iran, whose nuclear ambitions remain the primary challenge to the Treaty on the Nonproliferation of Nuclear Weapons and the international nonproliferation regime in general.

Key words: nuclear-weapon-free zone, Middle East, Israel, Iran, nonproliferation

*Рекомендовано до друку –
к. політ. н., доцент Сіновець П. А.*

Стаття надійшла 24.04.2023